

УДК 330.37.015.6 : 330

В.І. КУЦЕНКО, доктор економічних наук, професор
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
А.Д. РЕШЕТНЯК, доцент
Київський національний університет культури

ІМПЕРАТИВ МОДЕРНІЗАЦІЇ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

*„Першою потребою після хліба є
потреба в освіті”.*

Герой Французької революції
Дантон

У кінці ХХ ст. ООН прийняла концепцію розвитку людського потенціалу, в основу якої покладена ідея про те, що вищий сенс і мета економічного розвитку будь-якого сучасного суспільства полягає в забезпеченні можливості кожної людини реалізувати свій потенціал, вести повноцінне і творче життя. У цьому контексті кожна людина розглядається не лише як важливий фактор соціального розвитку, але і як споживач результатів та досягнень усього суспільства, що обумовлює розширення практичних можливостей інтелектуального, соціокультурного, економічного і політичного вибору, доступного кожній людині. Сьогодні ООН висуває положення, пов'язані з розвитком людського потенціалу, що передбачають наявність не лише максимально широких матеріальних можливостей задоволення потреб людини у продуктах харчування, одязі, житлі, але й знаннях.

Освіта завжди була соціальним інститутом, що формує головну продуктивну силу. Як свідчить світовий досвід, економічні, соціальні та культурні показники вищі у тих країнах, де більш розвинута освіта, де активно впроваджується система неперервної освіти. Остання розглядається як освіта від початку і до кінця життя людини. Організація економічного

співробітництва та розвитку визначила основні напрями системи неперервної освіти:

- визнання результатів усіх форм навчання, включаючи формальне, неформальне, інформативне;
- розвиток базових навиків, що розуміються значно ширше традиційного набору і включають стимулювання мотивації до навчання та розвитку здібностей до самонавчання;
- розподіл фінансової відповідальності між різними зацікавленими учасниками освітнього процесу;
- зміцнення взаємодії між широким колом зацікавлених учасників освітнього процесу, включаючи заклади освіти, державні органи тощо.

Рівень освіти в Україні постійно зростає, проте він ще далекий від реальних потреб (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівня освіти населення України по відповідних вікових групах, 2007–2008 рр., %*

Показник	Усі домогосподарства		У тому числі населення, що проживає					
	2007	2008	У великих містах	У малих містах	всього		у сільській місцевості	
			2008		2007	2008	2007	2008
Частка населення у віці 22 роки і старше, яке має повну вищу освіту	19,8	20,7	30,8	19,6	25,2	26,6	8,2	8,2
Частка населення, яке має базову вищу освіту	1,2	1,2	1,0	1,4	1,4	1,5	0,7	0,5
Частка населення, яке має неповну вищу освіту	21,4	21,5	24,1	25,8	24,8	24,7	14,2	14,7
Частка населення у віці 18 років і старше, яке має повну загальну середню освіту	43,4	42,2	37,6	41,6	40,2	39,1	50,3	48,8
Частка населення у віці 16 років і старше, яке має базову загальну середню та початкову загальну освіту	16,6	16,6	10,1	13,9	12,0	11,5	26,5	27,6
Частка населення у віці 6 років і старше, яке не має початкової загальної освіти та неписьменне	5,1	5,3	4,0	5,3	4,2	4,5	7,0	73,0

* Джерело: Куценко В.І. Вища і післядипломна освіта в ринкових умовах. – К., 2009. – С. 204.

Для порівняння зазначимо, що, скажімо, у країнах так званого золотого мільярду серед зайнятого населення вищу освіту мають від 40 до 60%. В Україні цей показник становить лише 26%. Ці дані свідчать про необхідність нарощування в нашій державі як освітнього потенціалу в цілому, так і зумовленого розвитком вищої освіти зокрема. Вибір стратегії при цьому, як свідчить досвід багатьох країн, є більш успішним за умов, коли враховуються не лише національні особливості, але й міжнародні аспекти освітньої політики, актуальні напрями розвитку економіки загалом, соціальної, культурної, сфери молодіжної політики, охорони здоров'я тощо.

Необхідність розвитку неперервної освіти посилюють інноваційні та глобалізаційні процеси.

За міжнародною стандартною класифікацією, неперервна освіта включає, крім ступенів освіти, на наш погляд, і самоосвіту (рис. 1).

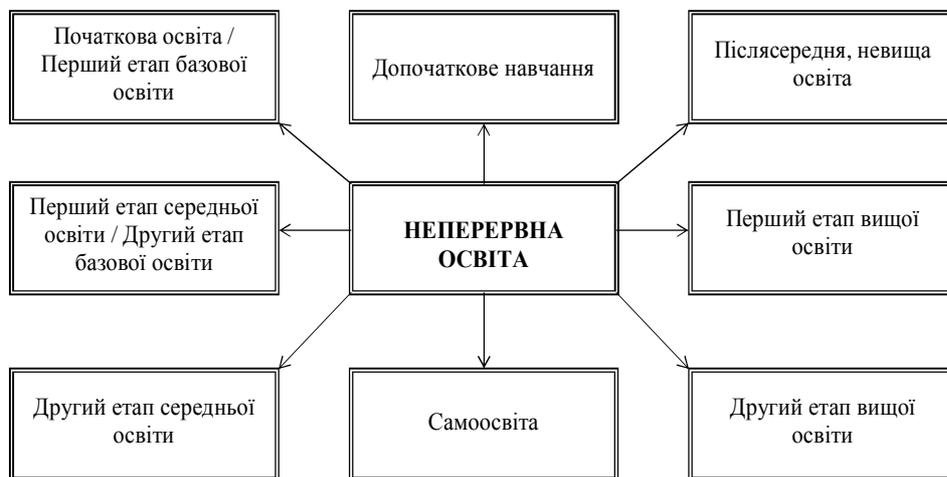

Рисунок 1. Структура неперервної освіти за міжнародною стандартною класифікацією (МСКО)

Варто зазначити, що потреба в неперервній освіті нині спостерігається серед учнів, студентів, слухачів практично в усіх вікових групах. Так, серед тих, хто закінчив 2008 року 9-й клас загальноосвітньої школи, продовжують навчання для здобуття повної середньої освіти 99,6%.

Однак демографічна ситуація позначається на питомій вазі тих, хто навчається практично в усіх навчальних закладах. Винятком є лише вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації (табл. 2).

Незважаючи на те, що в системі неперервної освіти вища освіта має позитивну динаміку, вона, як і всі інші ланки, потребує модернізації. Адже постійне оновлення професійної культури, навиків практичної діяльності протягом усього життя стає необхідністю, імперативом сьогодення. Від успішної реалізації стратегії неперервної освіти в цілому і вищої зокрема залежить економічний розвиток країни, її інноваційна спрямованість.

Таблиця 2

Кількість осіб, які навчалися, у розрахунку на 10 тис. населення

Навчальні заклади	Навчальний рік					2008/09 до 1990/91, %
	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2008/09	
Загальноосвітні	1373	1391	1372	1151	1001	87
Професійно-технічні	127	108	107	106	95	75
Вищі навчальні заклади I–IV рівнів акредитації, всього	316	300	392	578	596	189
З них:						
I–II рівнів акредитації	146	120	107	108	87	60
III–IV рівнів акредитації	170	180	285	470	512	301
Співвідношення чисельності студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації та учнів, слухачів професійно-технічних закладів	2,5	2,8	3,7	5,5	6,3	250

До речі, інновації в освітніх закладах набувають статусу основного індикатора модернізації освіти, а власне освітні заклади мають освітній ефект лише при інноваційному підході. Вперше термін *інновація* використано французькими дослідниками ще 1297 року. Нині це поняття, як і якість освіти, об'єднує декілька значень. У сучасній науковій літературі інновація розглядається в двох аспектах: як результат і як процес.

Останнім часом все активніше вживається й термін *інноваційний процес*, що розглядається як:

- усвідомлення чи прогнозування суспільних потреб;
- пошук концепції розв'язання соціально-економічних проблем;
- дослідження зазначених проблем;
- розробка, освоєння і поширення нового;
- впровадження нового в норми чи зразки предметів тощо.

У системі неперервної освіти поряд із поняттями *інновація* та *інноваційний процес* використовується *інноваційна діяльність*. Останнє прийнято розглядати як на рівні колективного, так й індивідуального суб'єкта. Ефективність інноваційної діяльності в системі неперервної освіти визначається:

- рівнем інноваційного потенціалу всіх ланок неперервної освіти;
- готовністю колективу до створення нового та його сприйняття;
- рівнем залучення інновацій колективом навчального закладу в свою діяльність;
- інноваційною орієнтованістю як керівника, так і освітян у цілому;
- рівнем розуміння цілей та значущості нововведень;
- упровадженням демократичного стилю керівництва навчальним закладом і навчальним процесом;
- бажанням і намаганням колективу надавати освітні послуги, що відповідають запитам учнів, слухачів, студентів тощо.

Важливість упровадження інновацій в освітню сферу, модернізації неперервної освіти посилюється останнім часом, коли все відчутнішим стає розрив між раніше набутими професійними знаннями та навиками, з одного боку, і вимогами до них трансформуючого ринку – з іншого; коли питання економічного зростання, конкурентоспроможності та зайнятості увійшли до пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку країни, регіону. З урахуванням цього 1993 р. консолідованими діями країн-членів Євросоюзу підготовлено Білу книгу Європейської комісії з питань сприяння зростанню, конкурентоспроможності та зайнятості. У 1996 р. пройшов Європейський рік неперервної освіти. Все це певною мірою сприяло виявленню рівня зацікавленості людей та дало змогу оцінити ступінь їх згоди з принципами такого підходу до розвитку освіти, а також зміцненню співробітництва закладів освіти, перш за все тих, що здійснюють професійну підготовку, з бізнес-структурами, головним чином з підприємствами малого і середнього бізнесу.

Вищим навчальним закладам, на наш погляд, належить ключова роль в реалізації неперервної освіти. Це зумовлено насамперед тим, що вони готують кадри, які й мають забезпечити реалізацію неперервної освіти. Вищі навчальні заклади постійно зміцнюють зв'язки з ринком праці, здійснюють пошук оптимальних способів адаптації до змінюваних вимог ринку та попиту на освітні послуги з боку споживачів. Для забезпечення зазначених функцій ВНЗ мають урахувувати потреби в освітніх послугах не лише працюючих, але і непрацюючих, а також те, що серед студентів поступово збільшується частка осіб у віці старше 29 років, які демонструють підвищений інтерес до послуг вищої освіти. Так, нині у ВНЗ України III–IV рівнів акредитації навчається понад 130 тис. осіб, яким на 01.01.2009 р. виповнилось 30 років, і старші. Зміна вікового і соціального складу студентів зумовлює необхідність виробляти більш гнучкі форми пропозиції на ринку освітніх послуг.

Цьому має сприяти впровадження у вищих навчальних закладах нового змісту навчання, нових технологій, потужного інформаційного ресурсу, сучасних підходів до управління в сфері освіти. Навчальні заклади мають активно освоювати також нову правову базу, норми академічної свободи, принципи ринкової економіки. Останнім часом у вищих навчальних закладах активного розвитку набуло соціальне партнерство, посилилась орієнтація підготовки кадрів на потреби економіки різних форм власності.

Проте професійно-кваліфікаційна структура підготовки кадрів у системі неперервної освіти України ще не відповідає попиту на них. У результаті цього спостерігаються значні диспропорції у випуску фахівців, не задовольняються потреби перш за все базових галузей у спеціалістах з вищою освітою. Однією з причин цього є те, що у вищій школі, як і в системі вищої освіти загалом, ще існує багато проблем, які негативно впливають на структуру та якість підготовки кадрів.

Стан навчально-лабораторної бази більшості вищих навчальних закладів не відповідає сучасним вимогам і потребам. А це негативно позначається на темпах освоєння сучасних технологій і методів навчання. Як результат, якість підготовки випускників, їх компетентність не завжди працює на випередження, нерідко відстає від сучасного рівня виробництва.

Щоб забезпечити високу якість підготовки висококваліфікованих фахівців, необхідно забезпечити:

- модернізацію структури та оновлення змісту професійної освіти;
- вдосконалення економічних механізмів, законодавчої і нормативної бази діяльності навчальних закладів;
- поліпшення професорсько-викладацького складу, підвищення кадрового потенціалу всієї системи неперервної освіти.

В усіх навчальних закладах необхідно підвищити не лише рівень професійної підготовки, але й виховання. Майбутні фахівці у стінах навчального закладу мають відчутти відповідальність за майбутнє своєї галузі та країни в цілому. В основу виховання слід покласти принципи моральності, а не ідеологічні. А для цього в кожній освітній ланці, кожному навчальному закладі потрібно сформувати культуру освітнього середовища, яка сприятиме виробленню у майбутніх фахівців уміння брати на себе відповідальність за результати праці, формування в кожного учня, слухача, студента бажання вчитись і постійно працювати над собою, тобто займатись самоосвітою. Демографічна ситуація докорінно змінює роботу вищих навчальних закладів із школами в рамках профільного навчання. Переважний вступ молоді у ВНЗ III–IV рівнів акредитації і зменшення – у заклади I–II рівня може призвести до значних кадрових проблем, зокрема на підприємствах реального сектору економіки (рис. 2).

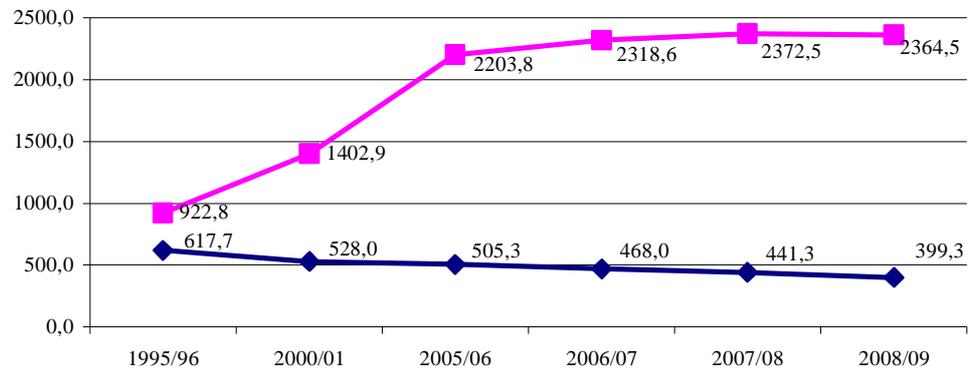

Рисунок 2. Динаміка чисельності студентів ВНЗ I–II та III–IV рівнів акредитації по навчальних роках, тис. чол.:

—◆— I–II рівень; —■— III–IV рівень

Щоб цього не допустити, необхідно змінити спрямованість основної мети середньої загальноосвітньої школи, діяльність якої нині переважно орієнтована на підготовку випускників до вступу у ВНЗ III–IV рівнів акредитації. Деформована мотивація частини молоді негативно впливає в цілому на діяльність неперервної освіти. Підвищенню якості підготовки фахівців (а це в остаточному підсумку позитивно вплине на зростання статусу молодого фахівця в очах роботодавця) може сприяти й залучення

роботодавців до процесу професійної освіти з перших років навчання; організація роботодавцями ознайомлювальних і виробничих практик на реальних робочих місцях, залучення студентів до участі в інноваційних програмах підприємств, де вони проходять практику.

Випускник ХХІ ст. має відповідати вимогам євроінтеграційного процесу, який зумовлює необхідність оперативного корегування змісту навчання з урахуванням вимог соціально-економічного прогресу з метою забезпечення професійної компетентності випускників. Водночас у кожному навчальному закладі слід створити умови, що дозволяють студентам оволодіти додатковими професійними програмами.

Надзвичайно актуальною залишається необхідність підняття культури знань, культури професійної освіти. Важливим напрямом у цьому контексті є швидке і системне оновлення змісту і технологій навчання, розробка та освоєння нового покоління державних стандартів, які побудовані на компетентному підході до професійної освіти. Назріла також необхідність у подальшій оптимізації, оновленні переліку професій і спеціальностей, переході до інтегрованої та мобільної універсальної підготовки фахівців.

Світова практика підтверджує, що підвищенню якості підготовки кадрів сприяє створення нових типів і видів навчальних закладів, зокрема університетських комплексів, освітніх холдингів, які формуються на соціально-економічному імперативі.

Якість підготовки кадрів безпосередньо залежить від економічного стану навчального закладу, його фінансового забезпечення (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка фінансування освіти, 2000–2008 рр.*

Показник	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2008 до 2008; +,-
Освіта в цілому, млн. грн.	7085,5	18333,2	26801,8	33785,0	44333,6	52307,4	45221,9
У т.ч. вища	2285,5	5815,9	7934,1	9935,7	12827,8	16039,1	13753,6
Частка від ВВП, усього, %	4,2	5,3	6,1	6,2	6,2	6,1	1,9
У т.ч. вищої освіти	1,3	1,7	1,8	1,8	1,8	1,8	0,5

* Джерело: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/09 навчального року. – К., 2009. – С. 6.

Незважаючи на певне зростання фінансових ресурсів на розвиток освіти, неперервна освіта в цілому потребує додаткових ресурсів, у тому числі на правах приватно-державного і соціального партнерства. В умовах недостатніх бюджетних ресурсів, спаду економіки пріоритет у фінансуванні навіть з боку держави має, на наш погляд, належати навчальним закладам, які готують кадри з урахуванням формування інноваційної моделі економіки. Досвід свідчить, що капіталізація інвестицій і ресурсів на базі таких навчальних закладів – це реальний потенціал покращення якості ринку праці, зростання економіки в період виходу її із кризи.

Платне навчання, яке останнім часом набуло значного поширення, призвело до деформації структури підготовки кадрів, негативно вплинуло на якість навчання. Тому нині в умовах формування інноваційної економіки важливим є забезпечення:

- компетентного підходу до навчання, що передбачає проектування сукупної міри оцінки якості підготовки спеціаліста у певній предметній сфері. Для цього повинна бути виділена певна рамкова конструкція, що характеризує проєктований системоутворюючий результат у вигляді передбачуваних компетенцій, які можна перевірити та змінити;
- наявності такої моделі випускника, що базується на професійній діяльності. Вона може бути представлена переліком компетенцій, виявлених на основі спеціально проведеного дослідження, які дозволяють у ході реалізації освітнього процесу підготувати спеціаліста, затребуваного на ринку праці;
- формування такої моделі неперервної освіти, що має сприяти здійсненню індивідуалізації освітнього процесу, який дозволяє особистості в подальшому органічно „вписатись” у стрімко змінюваний світ з максимальною користю для суспільства та збереження власної індивідуальності. Індивідуалізація має доповнюватись оптимізацією процесу навчання та виховання за критерієм максимального результату при мінімальних витратах;
- гуманізації освітнього процесу, що розглядається як важлива умова підвищення ефективності освіти, та проблемно-цільової орієнтації освітнього процесу.

Все це сприятиме модернізації неперервної освіти, розвитку інноваційної економіки та підвищенню її ефективності.

Література

1. *Доничев О.А., Никанорова С.А. Особенности формирования и функционирования инновационно-инвестиционной структуры региональной экономики // Региональная экономика. Теория и практика. – 2009. – №15(108). – С. 16–21.*
2. *Куценко В.І. Вища і післядипломна освіта в ринкових умовах – К.: РВПС України НАН України, 2009. – 224 с.*
3. *Матушки Н.Н., Столбова И.Д. Методологические аспекты разработки структуры компетентности модели выпускника высшей школы // Высшее образование сегодня. – 2009. – № 5. – С. 24–30.*
4. *Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/09 навчального року. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2009. – 213 с.*
5. *Продовження навчання та здобуття професії. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2009. – 27 с.*